

beleidsaanpak uitvoeriger geanalyseerd en gecontextualiseerd moeten worden. Dat had waarschijnlijk ook tot een andere kijk op de periode erna geleid.

Niettemin, Teeuw onderbouwt haar argumenten met bewijsvoering en haar boek biedt aanknopingspunten voor verder onderzoek – zoals naar de invloed die uitgaat van de begrotingssystematiek die de overheid hanteert. Bovendien, het boek biedt een paradoxaal maar waardevol inzicht. Dat in een context waarin er steeds minder tijd is, beleidsmakers tijd moeten inbouwen om problemen te doorgronden en te leren van het verleden.

Ronald Kroeze, Radboud Universiteit Nijmegen

Marion Gibson, *Heksen. Een wereldgeschiedenis in dertien heksenprocessen, van de middeleeuwen tot nu* [vert. door Gretske de Haan en Marieke van Muijden] (Amsterdam: Ambo|Anthos, 2024). 338 pp. ISBN 9789026367977.

Dick Harrison, *Heksenjacht. Een geschiedenis over angst, repressie en vrouwenhaat* [vert. door Ger Meesters] (Utrecht: Omniboek, 2024) 412 pp. ISBN 9789401920087.

DOI: 10.52024/dad98c85

Het onderwerp heksenvervolging is de laatste jaren meer in de belangstelling komen te staan. Recent verschenen er twee breed opgezette studies, de een geschreven door de Zweedse historicus Dick Harrison en de ander door de Britse Marion Gibson. Het voorwoord van Gibsons boek komt van Susan Smit, schrijfster van historische fictie en non-fictie over hekserij en voorzitter van de stichting Nationaal Heksenmonument, die een aanvang neemt met een bijeenkomst op de Dam op 3 juni 2023 waar alle geëxecuteerde Nederlandse heksen werden herdacht. Daarmee is de toon in beide studies gezet, want Harrison start door het sprookje van Hans en Grietje te vertellen vanuit het perspectief van de heks. Activisme enerzijds en historische objectiviteit vanuit een weids perspectief anderzijds blijken bepalend voor het betoog dat beide auteurs volgen.

Harrison schreef een driedelig werk over de geschiedenis van de slavernij en een standaardwerk over de Dertigjarige Oorlog; thema's die

hij integraal aanpakte, en die opzet hanteerde hij in *Heksenjacht* ook. Hij baseerde zich daarbij op zijn eigen werk *Kättarna. De kristna rebellerna* (2020) en *Hexprocesserna* (2021). Dick Harrison is als historicus verbonden aan de Universiteit van Lund (Zweden) en gespecialiseerd in de middeleeuwen, maar presenteert ook geschiedenisprogramma's op tv.

Gibson is hoogleraar literatuur van de renaissance en magische literatuur aan de Universiteit van Exeter. Zij heeft al negen studies geschreven over heksen in de geschiedenis en de literatuur. Dit is haar eerste boek dat voor een groot publiek is bestemd en in 2023 uitkwam onder de titel *Witchcraft. A History in Thirteen Trials*. Het werd in 2024 vertaald in het Nederlands door Gretske de Haan en Marieke van Muijden. Die vertaling is kennelijk in allerijl gemaakt, want Gibsons werk bevat veel spelfouten. Los daarvan vliegt ze voor een hoogleraar nogal uit de bocht als zij het verleden voor de lezer levend tracht te verbeelden. Zo lijkt het mij onzin dat de “*Malleus Maleficarum* in de vijftiende eeuw als zoete broodjes over de toonbank ging en overall in boekstalletjes te koop was” (p. 52); dat er in 1485 *apfelstrudel* in Innsbruck werd gegeten (p. 29) – dat gebeurde pas meer dan een eeuw later; of dat in Finnmark “ijsbergen kreunden in de winterse duisternis” (p. 72), terwijl daar helemaal geen zee-ijs voorkomt. Voor een historica is zij ook nogal flamboyant in de beschrijving van bronnenmateriaal dat niet zo gedetailleerd kan zijn dat Gibson weet dat een veroordeelde het in haar warme kleren koud had of omstanders tijdens een proces in hoongelach uitbarstten (hoofdstuk 6).

Harrisons boek is opgezet in vijf hoofdstukken die zowel thematisch als geografisch van opzet zijn: over het voorspel tot de vervolgingen, Europa als toneel van vonnissen, de Nederlanden en Scandinavië, het einde van de heksenvervolgingen en een naspel over hedendaagse verwijzingen naar hekserij. Zijn studie start in 1415 en eindigt in de huidige tijd.

Gibson geeft in dertien hoofdstukken en evenzovele heksenprocessen een overzicht van de heksenvervolging in Europa, de VS en Afrika van 1541 tot tegenwoordig. Zij weeft haar these in deze chronologisch oplopende hoofdstukken. Harrisons brede opzet leidt tot een eenvoudige vraagstelling: hij lijkt vooral de redenen achter de excessieve heksenprocessen in het verleden te willen begrijpen. Gibson wil met deze studie laten zien hoe het idee van de demonologie van de (vrouw als) heks ontstond en zich ontwikkelde, veranderde met de tijd, maar niet uitstierf. Daarmee begaat ze mijns inziens een inductiefout, want met misogynie als uitgangspunt gekoppeld aan de focus op de

persoon in plaats van het proces mist zij vaak overkoepelende meer generieke katalysatoren als politieke en religieuze machtsuitoefening, wraak, jaloezie en economische gewin. Zaken waar Harrison nadrukkelijk wel op wijst. Bij beiden wordt te weinig aandacht besteed aan de gevolgen van economische rampspoed gekoppeld aan natuurgeweld; een duidelijke katalysator bij heksenprocessen in het zestiende- en zeventiende-eeuwse Europa. Wat vooral opvalt is daar waar bij beiden dezelfde thema's worden behandeld, Harrison het overzicht in de breedte behoudt, maar Gibson verdrinkt in haar zelf gecreëerde moeras van misogynie, waardoor ze omliggende factoren over het hoofd ziet, of simpelweg onbenoemd laat. Zo stelt zij de van *de Heksenhamer* bekende heksenvervolger Heinrich Kramer (Institorus) voor als een geleerd man vanwege zijn kennis van het Latijn, terwijl dat nu juist door vele deskundigen bestreden wordt. Harrison maakt duidelijk dat Kramer, daar waar zijn carrière begon in Tirol, door de bisschop als 'seniel en gek' werd verklaard en uiteindelijk in 1485 werd verbannen vanwege zijn doldwaze heksenvervolging. Harrison zwijgt evenwel weer van de 63 arrestanten (waarvan slechts twee mannen) die Gibson wel meldt en die misogynie als motief bij Kramer duidelijk maken. Toen hij vanwege het schorsen van de aanklacht door toedoen van de jurist Johann Merwart uiteindelijk werd verbannen zette dat zoveel kwaad bloed dat hij overging tot het schrijven van de *Malleus Maleficarum*. Een boek dat van a tot z vol staat met Kramers waanideeën, maar in handen van religieuze heksenvervolgers eeuwenlang als leidraad zou dienen in heksenprocessen, op grond waarvan er binnen Europa circa 35.000 onschuldige slachtoffers zouden vallen; grotendeels vrouwen.

Een ander hoofdstuk waar de verkokerde blik van Gibson zichtbaar wordt, is het proces in Salem (Massachusetts) in 1692, waarbij zij vooral de positie en achtergrond van de huisslavin Tatabe belicht, maar wegkijkt van het effect dat (zeer waarschijnlijk) de infectie van de moederkoornschimmel op de aanvankelijke aanklagers, de puberkinderen Abigail en Betty had; dit leidde tot stuipaanvallen. Hoewel Gibson zich nadrukkelijk richt op de persoonlijke geschiedenis van dertien mensen leidt dit, zeker in het derde deel van het boek, tot een opmerkelijke tekstinhoudelijke tegenstelling door een uitgebreide uitweiding over bijzaken. Een voor de lezer amper te ontwarren knoop van kwesties als MeToo, Harvey Weinstein, slavernij, abortuswetgeving en (neo-)kolonialisme die zij met hekserij verbindt, terwijl dat lang niet altijd even relevant is. Sommige zaken bevinden zich inmiddels

in het strafrecht of zijn politiek gedreven en moeilijk verenigbaar met bijgeloof. Er is niks op tegen als porno-actrice Stormy Daniels (die een schikking met Trump trof) zich een moderne heks noemt (p. 304), maar Gibson keurt het wel goed dat zij financieel beter wordt van de uitleg van tarot-kaarten. Dan wordt het ronduit verwarrend waar Gibson nu eigenlijk naartoe argumenteert. Ze gaat zelfs zover om de huidige piek in heksenvervolging in Afrika en Azië te wijten aan de gevolgen van kolonialisme, en dat terwijl heksenvervolging juist een gigantische vlucht heeft genomen na de onafhankelijkheid – toch al vaak 75 jaar of langer geleden – van staten als Ghana, Nigeria, Oeganda, Zambia, Malawi en India en dit staatsrechtelijk vaak onderbouwd, ondersteund of alleszins gedoogd wordt met moderne regelgeving.

In beide boeken doen de uitgevers de academische lezer tekort door onnodig op enkele pagina's tekst in de vorm van goede bronnenverantwoording te beknibbelen. Bij Gibson is geen lijst met gebruikte archivalia of literatuur. Er zijn beknopte eindnoten per hoofdstuk, alleen daar zijn deze dusdanig ingekort dat het een heksentoer is om de bronnen te ontleden. Bij Harrison is er slechts een per thema samengestelde literatuurlijst overgebleven; dat schaadt de aanwezige onderbouwing van de studie. Een index ontbreekt node in het boek van Gibson, maar is gelukkig wel in de vorm van een geografisch- en personenregister aanwezig bij Harrison. Een overeenkomst zijn de illustratiekaternen van fotopapier in beide boeken; een oplossing die je door de verbeterde druktechnologie niet vaak meer ziet.

De persoonlijke invalshoek van Gibson leidt ertoe dat zij vaak het overzicht mist op het generieke geheel en bijzaken tot aggraviatie van de hoofdzaak verheft. Gibson mist door haar werkwijze met specifieke zaken bijvoorbeeld de parallellen tussen hekserij- en ketterijvervolging. Te vaak is er in haar werk sprake van postuleren in plaats van analyseren. Ook Harrison noemt misogynie een voorname oorzaak, maar gaat doordat hij zijn studie niet op specifieke heksenvervolgingen richt niet voorbij aan belangrijke bovenliggende drijfveren zoals centralisering van de staatsmacht en het daarmee geïnstitutionaliseerde geweldsmisbruik waarmee motieven als politiek-, religieus- en economisch gewin werden verhuld. Dat vrouwen daarvan heel erg vaak het slachtoffer werden heeft alles te maken met de rol die zij destijds in de samenleving vervulden en de onmacht zich als alleenstaande daar binnen de wetgeving tegen te beschermen.

Johan Francke, Bibliotheek van Zeeland, Middelburg